

ELŐSZÓ

A vajdasági magyar szellemi élet egyik nagy adóssága, hogy még mindig nem kezdődött el e közösség integrális történetének monografikus földolgozása. Az irodalom vonatkozásában készültek irodalomtörténetek, lexikonok, bibliográfiák, szerzői monográfiák. Talán még az is állítható, hogy születtek jelentős munkák a szűken értelmezett kultúra más, irodalmon kívüli területein is. Ezzel szemben szinte alig látott napvilágot összefoglaló demográfiai elemzés, holott a demográfiai mutatókban csapódott le a legszemmel láthatóbban e közösség kedvezőtlen léthelyzete. Az egykori Jugoszláviában, és azon belül a Vajdaságban is készültek alapos elemzések a gazdasági fejlődés regionális vonatkozásairól, amelyek érintették a kérdés nemzeti aspektusát is. Ezek azonban rendre elsiklottak azon mozzanat felett, hogy a gazdasági egyenjogúság a nemzeti közösség érdekei megvalósításának pótolhatatlan feltétele ugyan, de magában nem elegendő akkor, ha éppen a közösségi érdekek nem hogy érvényesítésének, de még kifejezésének és képviseletének sincsenek meg a mechanizmusai. Ez a kérdés pedig már a politika szférájába vág, azt pedig rögtön leszögezhetjük, hogy az elmúlt több mint fél évszázad alatt egyetlen átfogó, monografikus munkának a központi témáját sem képezte a vajdasági magyarság politikai története.

Mindez csak alátámasztja e közösség torz társadalmi szerkezetére vonatkozó állításokat. Ez annyit jelent, hogy az integráció tényezői – együttesen, kölcsönösen egymásra hatva – nem fejlődtek harmonikusan, ami a közösségi kohézió megszilárdulásához vezethetett volna.

De vajon miben, miért és miként torz e szerkezet? Az integráció mely tényezői miként hatottak e torzulásra? Az egyes tényezők hátrányát miként, milyen mértékben lehet másikkal kompenzálni? Hogyan lehetett volna eljutni az e kérdésekre adható válaszokhoz? Egyáltalán, mi ébreszthette volna, mi ébreszthetné fel az e kérdésekre adandó válaszok iránti igényt?

Nyilván az egész történelmi helyzet tette zárójelbe ezeket a kérdéseket. A szocializmus fél évszázada alatt nem tűntek időszerűnek, s most, utólag visszatekintve arra a korra, azt kell konstatálnunk, hogy valóban nem is voltak azok. A kisebbségi közösség általában is rendkívül szűk önálló érdekérvényesítési mozgástere a kettős – „nemzeti és osztályszempontú” – leszorítottságban még reménytelenebbé tett minden önmegvalósítási törekvést, az elszórt, kis határfokú próbálkozások mindegyike személyes tragédiákba is torkolló kudarcba fulladt.

Megváltoztak-e mostanra a körülmények? Látszatra igen, de még mindig nem látunk világosan. Nem tudjuk megítélni, hogy a mozdulatlanság milyen mértékben fakad pusztán a régi beidegződésekből, a rossz tapasztalatokból, vagy pedig még mindig csak a felszín fecseg, mert a régi érdekek érvényesülése folytán nem jut szóhoz a mély. Ha a helyzet megváltozik, az új körülmények által felmerült igények minden bizonnyal megteremtik majd azokat az anyagi – és még inkább szellemi – forrásokat is, amelyek révén az új válaszok is megszületnek. De akkor is lesz majd egy olyan tényező, amely jelentős mértékben befolyásolja a válaszok határfokát: a szembenézés a múlttal.

Habár a társadalmi légkör az alapvető meghatározója annak, hogy mikor születnek meg a vajdasági magyarság integrális történetét összefoglaló munkák, ezek elkészültének van még egy – mondhatnánk úgy, technikai, de mégis nélkülözhetetlen – alapfeltétele. A monografikus, összegező, szintetikus, a következtetések, diagnózisok és prognózisok megalkotásához szükséges művek nem szülehetnek meg a megfelelő előmunkálatok nélkül. Nem írhatók meg a megfelelő

bibliográfiák, kronológiák, lexikonok és statisztikák elkészülte előtt. Ilyen megfontolásból láttam hozzá a vajdasági magyarság társadalomtörténeti kronológiájának kötetekbe szerkesztéséhez.

Egy számomra különös munka első kötetével készültem el. Sokféle dologgal foglalkoztam életem különböző időszakaiban, és mindig kellett olyan ellenőrző pontok, cölöpök, amelyekre ingoványos talajon lépkedve – és gyakran volt ez így – döntéseim ellenőrzése során támaszkodhattam. Az egyik az életinterjúk sorozata, amelyek esetében a tőlem idősebbeket és tapasztaltabbakat faggatva igyekeztem eligazodni. A másik a kronológia, amelyben olyan tények rögzítésére törekedtem, amelyeket a világ dolgairól való véleményalkotásom során megkerülhetetlennek tartottam. Úgy néztem rá, mint a Mengyelejev-féle periódusos rendszerre. Ha felmerült egy új elem, és nem illett össze a korábbiakkal, ez figyelmeztetés volt, hogy talán az egész szemléletmódot újra kell gondolni, korrigálni kell. Saját belső használatra épült tehát mindkettő évtizedek alatt. Az életinterjú-sorozat első kötete 2010 júniusában jelent meg, de a kronológiát kezdtem összeállítani előbb. A mostani kézirat az 1944 és 1954 közötti időszak azon eseményeinek tárgyyszerű leírását tartalmazza, amelyek meghatározták, vagy legalábbis befolyásolták a vajdasági magyarság helyzetét, sorsának alakulását, fejlődését vagy visszafejlődését közösségként.

E kérdések közül engem különösen három foglalkoztat.

Az első kérdés a vajdasági magyarság mint közösség, mint „entitás” jellegének meghatározására vonatkozik. E kérdés megválaszolásának módjától függ, hogy az események tartalmát tekintve mely kör az, amely a közösség helyzetével összefügg. Itt azon kérdés előtt állunk, hogy a vajdasági magyarságot nemzeti közösségnek tekintjük-e, miközben arra is választ kell adni, hogy *mi is tulajdonképpen a nemzet*. Felfogásomtól távol áll az a nézet, hogy a nemzet egy társadalom keretében csupán sajátos kulturális jellemzőre redukálható. Úgy vélem, hogy a nemzet a társadalmi integráció folyamatának tudati tükröződése, s ilyenként magában hordozza a társadalmi integráció mind a négy tényezőcsoportjának, tehát a demográfiai, gazdasági, politikai és kulturális tényezőknek a bonyolult interakciójából eredő ráhatást. Ezért a kronológiában nem csak kulturális események szerepelnek. Ugyanakkor azt is kerültem, hogy teljesen eluralkodjon a politikatörténeti látószög. Társadalomtörténeti megközelítésre törekedtem tudatában mindazoknak a nehézségeknek, amelyek azzal járnak, hogy nehéz például a gazdasági helyzetet meghatározó eseményeket az időskálán pontosan elhelyezni, ami még inkább érvényes a demográfiai folyamatokra. Az egész elmúlt század arról tanúskodott, hogy ezeket még a legkíméletlenebb voluntarista intézkedések se tudták teljes egészében a politikai akarat alá gyűrti. E területeken elsősorban jellemző példákkal igyekeztem érzékeltetni a tendenciákat.

A második kérdés *a vajdasági magyarság mint nemzeti közösség „határainak” definiálására* vonatkozik. Mit értünk vajdasági magyarságon? Mennyire lehet szerves egységnek tekinteni? Hiszen egy esetleges történelmi döntés következménye, hogy a Torontál megyei Bánát, a Horvátországhoz évszázadokon át tartozó Szerémség Bácskával együtt képezte a Vajdaságot, miközben a Drávaszög, vagyis Dél-Baranya – egy egészen rövid időszakot kivéve – Horvátország része lett. A régió, a regionalizmus erős identitásformáló tényező, de e folyamatot csak úgy tudjuk megérteni, ha együtt nézzük a régió normatív és funkcionális jellegét. A couleur locale olyan vonzónak tűnő képlete vajdasági felhasználásának az a leggyengébb pontja, hogy azok, akik zászlójukra tűzték, alkalmazását funkcionális szempontokkal indokolták, miközben érvényességét normatív keretekbe szorították. Tehát e kérdés kapcsán fel kell ismerni, hogy a közösség „határai” lazák, s a kronológiában azt inkább tágabb, mint szűkebb értelemben kezeltem.

Hadd szemléltessem egy példával, mire gondolok! A 90-es évek elején „megrendelést” kaptam Budapestről a vajdasági magyar írók jegyzékének összeállítására. A listára felvettem Sziveri Jánost is, akit akkor már egy budapesti kórházban gyógykezelték. Értetlenkedve nézett rám a megrendelő: hiszen Sziveri már Magyarországon él! Évtizedek óta írta e témába vágó tanulmányait, és még mindig nem tisztázta, mitől és meddig „vajdasági” egy magyar író. Természetesen ugyanígy sorolhatnék példákat szerb–magyar viszonylatban is.

Végül a harmadik kérdés a ráhatások forrása, a *vajdasági magyarság sorsát befolyásoló körülmények* köre. Tematikai vonatkozásban pontosítani kell, mit is értünk a kisebbség helyzetét érintő körülményeken. Ezeket alapvetően a tényezők három csoportja határozza meg. Az *első csoportba* az adott közösségnek a társadalmi-történelmi helyzete során kialakult, immanens, belső jellemzői tartoznak, az a sajátos kulturális mintakövetés, amely révén az azonos társadalmi környezetben, sőt azonos kisebbségi léthelyzetben élő kisebbségi közösségek is egymástól különböző pályákat tudnak bejárni. A *második csoportba* azokat a tényezőket soroljuk, amelyek az adott közösség társadalmi környezetéből hatnak felé. Ezek egyrészt eredhetnek az állami akarat megnyilvánulásából – amelyek mögött lehetnek mind bel-, mind külpolitikai megfontolások –, másrészt pedig magának a társadalomnak, s azon belül a többségi nemzet tagjainak érdekeiből és értékfelfogásából is. A *harmadik csoport* tényezőit maga a kisebbségi lét indukálja: a területi megoszlás különböző módozatai, az intézményi ellátottság ebből eredő objektív nehézségei, a vegyes házasság kényszere, az anyanyelvi funkciók beszűkülése. Ezért a kronológiába mindenekelőtt felvettem a vajdasági magyarság belső életének eseményeit – az ezekről tanúskodó tételek képezik az anyag gerincét. Emellett beiktattam azokat a legfontosabb eseményeket is, amelyek Jugoszlávia, s azon belül a Vajdaság általános társadalmi-gazdasági helyzetét befolyásolták, amelyek meghatározták a magyar–jugoszláv államközi viszonyt, illetve a magyar államnak a határon túli magyarság helyzetével kapcsolatos magatartását. Harmadrészt kitértem bizonyos mértékben a más jugoszláviai nemzeti közösségek életében lezajló legjellemzőbb mozzanatokra is, hogy alkalmat adjak az összehasonlításra, annak megítélésére, hogy mi az, ami magának a kisebbségi léthelyzetnek folyomány, s mi az, ami kívülről vagy belülről befolyásolt. Ezeknek a sokszor rendkívül eltérő tematikájú és súlyú eseményeknek a tételeit soroltam egységes időrendbe.

Mitől olyan tehát a vajdasági magyarság, amilyen? A kronológia mint műfaj elsősorban eszköz ennek a kérdésnek a megválaszolásához, ugyanakkor valamilyen előzetes megfontolással rendelkezniünk kell már az anyaggyűjtés körének meghatározásakor. Annyi már az eddigi kutatásokból is leszögezhető, hogy a vajdasági magyarság kevés alkalommal és kis mértékben volt abban a helyzetben, hogy mint közösség befolyásolja saját sorsának alakulását. Ez annyit jelent a mi jelenlegi szempontunkból, hogy az egyes helyzetek nem érthetők meg a jugoszláviai és úgyszintén – bár a most tárgyalt időszak vonatkozásában kisebb mértékben – a magyarországi folyamatok nélkül. Igyekeztem tehát ezeket az eseményeket is beilleszteni a kronológiába, bár nem hiszem, hogy a mérték és az arány vonatkozásában igazságot lehetne tenni. Azt tartottam szem előtt, hogy inkább bővitem az események körét, és majd a téma monografikus feldolgozása során kell pontosabb választ adni a kérdésre.

A kronológia – *jellegét* tekintve – objektív és szubjektív is egyben. Objektívnek kell lennie abban, amit közöl. Törekednie kell az események időrendjének minél pontosabb meghatározására és azok tényszerű leírására. E követelménynek azzal igyekeztem megfelelni, hogy a lehető legnagyobb gondossággal ellenőriztem a kronológiai tételekben szereplő tények helytállóságát.

Ott, ahol a forrás a legkisebb mértékben is megbízhatatlannak tűnt, magát az adott forrásban való közlés tényét vettem a kronológiai tétel alapjául. Az azonos eseményre vonatkozó, egymásnak ellentmondó közléseket külön szövegegységekként dolgoztam fel, és mindegyiknél utaltam a forrásra. Részben a levéltári anyag feldolgozásánál is alkalmaztam ezt a módszert, nem kis mértékben annak szemléltetésére, hogy az idő múlásával hogyan változott – és nem csak propagandacélból – az események értelmezése.

Szubjektív viszont a kronológia abban, ami belőle kimarad. Egyrészt egy időszak vagy egy pillanat lenyomatát igyekeztem megörökíteni, s ez csak a jellemző mozzanatok kiragadásával lehetséges. Úgy gondolom, hogy a teljesség áttekinthetetlenül többet ártana, mint használna. Másrészt igen gyakran és meglehetősen terjedelmesen idéztem azokból a dokumentumokból és szerzői közlésekből, amelyek egy adott időszakra jellemző nézeteket, szemléletmódot tükröznek, lévén, hogy még a vonatkozó dokumentum- és szöveggyűjtemények sem készültek el, amelyekre hivatkozni lehetne mint a források könnyen elérhető helyére.

A kronológiai tételek nagy többségének *forrása* – egészben vagy részben – a tárgyidőszakban Vajdaságban megjelent egyetlen magyar nyelvű napilap, a *Magyar Szó*, illetve elődje, a *Szabad Vajdaság*. A fontosabb csomópontok esetében feldolgoztam az egyéb időszaki kiadványok – az első kötet által feldolgozott időszak esetében elsősorban a *Híd* – vonatkozó közléseit is. Újdonságot jelent az Újvidéki Rádió magyar nyelvű műsora eddig még nem publikált írott anyagának feldolgozása.

Amennyire megbízható támpontot jelentettek e sajtó- és rádióközlések az események időpontjának meghatározásában, ugyanannyira sok kockázatot jelentett a tárgyalt események egyoldalú, szigorúan ideológiavezérelt értelmezése. Ez utóbbi vonatkozásában ezért fokozottan igyekeztem felhasználni két nem sajtó jellegű forrást: egyrészt a korszak szereplőivel készített életinterjúkat, másrészt az adott időszakban keletkezett hivatali és magánlevelezést. Előbb-utóbb e források integrális szövegének közlésére is sor kerül.

A levéltári források tekintetében a belgrádi magyar nagykövetség iratanyagát használtam. Ezúton is köszönetet mondok Tóth Ágnesnek, aki a kronológiához rendelkezésemre bocsátotta a saját kutatásaihoz a magyar–jugoszláv viszony témájában feltárt több irat-folyóméternyi anyagot. Az egykori Jugoszláviában keletkezett levéltári anyag feldolgozása azonban teljes egészében hiányzik. Amikor jó harmadfél évtizeddel ezelőtt a kronológia összeállításához hozzákezdtem, az adott időszakra vonatkozó levéltári anyag reménytelenül hozzáférhetetlen volt. A kutatás még ma is sok nehézségbe ütközik, és el kell fogadnom, hogy a munkának ez a része már a tőlem jóval fiatalabbakra vár. Magam is nagy érdeklődéssel várom, hogy milyen markáns vonásokkal fogja majd kiegészíteni a jelenleg rendelkezésre álló tényanyag által csak pasztellszínekkel felvázolt kontúrokat.

A másodlagos források közül A. Sajti Enikő közléseit mindenképpen ki kell emelnem. Nemcsak a közölt adatok jelentettek számomra nagy értéket – bár így is több mint száz tétel keretében vettem át tőle hosszabb-rövidebb idézeteket –, hanem azért is köszönettel tartozom neki, hogy világos okfejtésével segített eligazodnom az anyagban.

Ez tehát a tartalom. Formai tekintetben igyekeztem egy kronológiai tétel terjedelmét korlátozni. Gyakran sajnálkoztam e kényszerű korlát miatt, mert sok feltárt dokumentum szemléletes megvilágításmódja veszett így kárba, legalábbis egyelőre, mert remélem, hogy hamarosan elkészülnek majd a munka következő szakaszát jelentő dokumentumkötetek is.

A tételekben szereplő adatok forrásait *jegyzetekben* adtam meg. Ezekkel igyekeztem gazdaságosan bánni. Nem tüntettem fel a forrást, ha az a napilapnak az eseményt követő napon megjelent számából, illetve az Újvidéki Rádió aznapi adásából származik. A másodlagos forrás adatait rövidítve közlöm, ha az abból származó idézetek száma meghaladja az ötöt. A rövidítések jegyzéke a kronológiai tételek után következik. A kéziratként megjelölt források a kronológia szerzőjénél találhatóak. Remélem, hogy a digitalizálás és az internet hamarosan megbízható megoldást nyújt e dokumentumok biztonságos elhelyezésére és hozzáférhetővé tételére is. A tételek közötti > jellel jelzett kereszthivatkozásokat csak akkor alkalmaztam, ha az adott tétel megértése szempontjából nélkülözhetetlennek ítélttem, vagy ha a legfontosabb időpontnál összefoglaltam az adott témára vonatkozó ismereteket. Ehelyett inkább a kötet végén található *Mutató* albejegyzései által csoportosítottam az egyes nevekre, intézményekre, fogalmakra vonatkozó tételeket.

Ha valamely kiadvány, hát a kronológia végképp nem képzelhető el részletes mutatók nélkül. A forrást feltüntető lábjegyzetek, a tételek közötti kereszthivatkozások, a név- és tárgymutató szabványos alkalmazása a kötet terjedelmének a felét tenné ki. Ezért úgy döntöttem, hogy egy-egy kötetet csak a legszükségesebb apparátussal látom el. A részletes forrás- és irodalomjegyzék, az időrend tekintetében egyesített, ugyanakkor névmutatóra és tárgymutatóra bontott, rövid lexikon-szócikkkel bővített mutató a kronológiasorozat zárókötetét képezi majd.

A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete 2010. november 11-én vitát szervezett a kronológia első kötetének kézirataról. Köszönettel tartozom A. Sajti Enikőnek, Bárdi Nándornak, Bíró Lászlónak, Mák Ferencnek, Matuska Mártonnak, Mészáros Zoltánnak, Pastyik Lászlónak, Tóth Ágnesnek és Vukman Péternek az ott elhangzott javaslatokért, észrevételekért.

Újvidék–Budapest, 2011. január 5.